

SUMAR

Introducere	7
Sigle și abrevieri bibliografice	13
Lista localităților anchetate și a informatorilor	23
Harta localităților anchetate	27
Fonetica	31
Morfosintaxa	36
Topica	56
Sistemul diminutivelor în graiul sălăjean	58
Concluzii	65
Transcrierea fonetică	66
Texte	75
GIURTELEC (comuna Măeriște)	77
grău, 77; mămăligă, 79; o rămadé oârîcê, 79; scooca, 80; mălăju, 81; cînepa, 82; la lîna, 83; aṅ_rătăci_șî io ṽodátâ, 84; porcṽ, 86; pîîne, 88; ṽo... trázhít, 89; lúpt'i, 91; ṽo muri_táicâ-mneṽ, 92; cupurlítile, 93; d-a uṅtútu, 94.	
CRISTOLTȚ	95
mălăju, 95; grău, 98; căsa, 101; avșem plug d'e lemnṽ, 104; o viñit uṅ_stan pã îel, 105; ṽóilj, 105; mămăligă, 107; pítîta, 108; cînepa, 110; fînu, 112; fîntîna, 113; pṽórcu, 113; găina, 116; lãm, 117; uṅ_șérpe, 117.	
BĂLAN	119
cu uóile, 119; lupt', 119; așê făcêṅ_cu fînu, 120; am avú_stu ^b _mult, 121; [Cânepa], 121; aṅ_fo_sărășî_tăre, 122; la clūj, 123; mălăju, 124; la fîn, 125; an_dat fog_la jireádă, 127; [La seceriș], 128; ánu-âla o fo_tăre mul ^Z _lupt', 129; ęo aṅ_fo ^S _tăre zglóbiu, 131; núnta, 132; čč fa_e@_ácóló_la uăi?, 134; uṅ_vînătorî, 135.	

MESEȘENII DE SUS (comuna Meseșeni)	137
la școlă, 137; núnța, 138; tát_úî buñ_d''im_porc ^l , 140; lúpu-î mă!, 141; [Cânepa], 142; cu maláju, 142; fin ^u , 143; pǎliŋca să făci d'im_prúni, 145; la d''íe, 146; cu Țóileă, 147; mîncá mai d'imúlt, 149; pk ^l /kítă, 149; [Cum se gătește o pasăre], 152; la mńireásă, 152; [Ursul păcălit de vulpe], 154; o ploie ^t _táre, 154.	
TUSA (comuna Sâg)	155
grá ^u , 155; la hiríbi, 156; am apucá_cáse, 156; gáta cu brânza, 157; cǎzán d'e fhert... rakíu, 158; píńa, 159; um_pui d'e lúpu-ácólo, 159; luám príŋzu, 160; dácâ-î fin mult ^u , 161; mămǎligă, 162; cínipă, 162; pâi ne jucám, 163; m-an_du după burés, 164; d''-a topt''itóre, 164; d''-a lápta ne mai jucám ^u , 165; uŋ_șérpi, 165; fáta bábii și fáta móșului, 166.	
BUCIUMI	169
grí ^u , 169; la moqórá, 171; la mǎlái, 172; cînd avě_uăi, 173; lúpti, 174; căsa, 175; píńa, 178; cínipă, 178; d-ápiŋ să gátá mńireása, 180; meré cu mne ⁱ ácólo, 182; să culég prúniléę, 182; la cásile bătríne, 183; Țáile, 184; píńa, 185; pórcu, 187; ierá zmńé ură bugátă, 189; am_vázú_șí ^l lupt, 189; [Mâncăruri], 190; d'e-a lápta îm_pátru, 191; cu d''íboli, 191; uŋ_șérpe, 192; lúpu, 192.	
Indice tematic	195
Glosar	197

INTRODUCERE

1. Precizări preliminare

1.1. În dialectologie, în general, culegerea de material ilustrativ pentru limba vorbită la nivel dialectal reprezintă o necesitate înțeleasă de la sine. Motivele pentru care o asemenea acțiune se impune pot varia de la o perioadă la alta. În anii '60, '70 ai secolului trecut, una dintre rațiunile acestui adevărat „asalt” din partea dialectologilor asupra vorbirii popular-dialectale o reprezenta aspectul nivelator din partea limbii standard asupra tuturor generațiilor de vorbitori, care, datorită extinderii mijloacelor de comunicare, începea să devină tot mai evident și din ce în ce mai „agresiv”.

Pentru membrii Sectorului de dialectologie, indiferent de institutul din care acesta a făcut parte în decursul anilor¹, una dintre preocupările majore a rămas îmbogățirea „muzeului sonor” al graiurilor și dialectelor românești din țară și din afara granițelor României, cunoscut sub denumirea *Arhiva fonogramică a limbii române* (AFLR), cu materiale dialectale inedite, acțiune începută, acum șase decenii, în cadrul Institutului de Lingvistică al Academiei R.S. România din București (Șuteu 1958)².

1.2. Necesitatea indiscutabilă în privința îmbogățirii permanente a acestei colecții de grai viu a determinat ca, după culegerile din zona sudică a dacoromânei (valorificate în cele cinci volume de texte, însoțite de glosarele aferente, consacrate graiurilor din Oltenia, Muntenia, Dobrogea (vezi TD–Ung.: XXI), atenția noastră să se îndrepte, mai întâi, spre zone dialectale recunoscute pentru caracterul lor conservator/arhaic, între care se înscriu, fără îndoială, Bistrița-Năsăud, Maramureșul, Munții Apuseni și Sălajul³.

1.3. Folclorul și graiurile sălăjene au atras atenția încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când Vasilie Vaida publica, în „Tribuna” din Sibiu, o

¹ Istoria Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, întocmită cu ocazia sărbătoririi a 60 de ani de la înființare, cuprinde și schimbările, din punct de vedere administrativ, prin care a trecut Sectorul de dialectologie.

² De reținut că în cadrul Centrului de Cercetări Fonetice și Dialectale, desprins, în anul 1958, din Institutul de Lingvistică, exista, la un moment dat, chiar un sector numit AFLR. Prezentări privind începuturile (scopul, principiile și metodele culegerii textelor), evoluția și situația acestui „tezaur sonor” al limbii române în decursul anilor au fost publicate, periodic, în Șuteu 1958; Marin, Magda 1983; Marin 1996; 2012; TD–Ung.: XXI.

³ Din lipsă de surse financiare, lucrările elaborate (în perioada 1979–1984) pe baza acestor cercetări, constând în volume de texte dialectale, însoțite de glosare și, cele mai multe, de studii lingvistice amănunțite, cu excepția celei consacrate graiurilor năsăudene (vezi TDBN), au rămas în manuscris.

listă de cuvinte regionale din Sălaj (VAIDA, S.), iar, cu aproape 30 de ani mai târziu, lui Caba Vazul i-a apărut o culegere de literatură populară însoțită, de asemenea, de o serie de elemente lexicale dialectale sălăjene (CABA, S.), ambele incluse între sursele de material folosite în DA / DLR, respectiv Elefterescu, S. Date despre graiurile din Sălaj, precum și posibilitatea comparării acestora cu idiomurile vecine sau mai îndepărtate geografic sunt oferite de geografia lingvistică. Astfel, în cele două atlase naționale sunt incluse două localități din Sălaj: Buciumi (ALR I, pct. 285) și Sânmihaiu Almașului (ALR II, pct. 284), iar *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania* (ALRR. Trans.) cuprinde patru puncte cartografice din actualul județ Sălaj: Gâlgău (pct. 258), Gârbou (pct. 259), Sânmihaiu Almașului (pct. 271) și Fildu de Jos (pct. 291).

2. Culegerea textelor

Materialul, înregistrat pe benzi de magnetofon, a fost cules după metodele și respectând principiile obișnuite în volumele de texte dialectale publicate de către dialectologii bucureșteni, mai ales, începând cu anchetele de tip AFLR pentru graiurile din Oltenia și cu cele din zona Porțile de Fier (TDO: XIX–XX; TD – *Porțile de Fier*: XIII–XVIII).

La ancheta de teren, desfășurată în cursul lunii iunie 1975, au participat cercetătorii Mihai Coțiu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Marilena Tiugan și operatoarea Georgeta Ion. Realizarea acestei prime etape a cercetării, precum și a unei anchete de verificare a materialului pentru glosar (iunie 1978), la care au luat parte autorii Mihai Coțiu, Maria Marin, Bogdan Marinescu și cercetătoarele Ruxandra Pană, Anca Ulivi, nu ar fi fost posibile fără acordul conducerii fostului Institut de Cercetări Etnologice și Dialectologice și fără sprijinul financiar din partea fostului Consiliu al Culturii și Educației Socialiste.

2.1. Selectarea localităților s-a făcut după criteriul vechimii acestora, urmărindu-se, totodată, o repartiție relativ uniformă pe suprafața județului. Pentru o alegere cât mai judicioasă, pe de o parte, s-a apelat la Dicționarul istoric al lui Coriolan Suciu (Suciu 1967) și, pe de altă parte, am beneficiat de sfaturile competente ale domnului Constantin Milaș, conferențiar la Facultatea de Filologie, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, originar din Meseșeni de Sus, județul Sălaj.

Textele au fost culese din șase localități, care, urmărind ordinea de la nord la sud și de la vest la est (ordine respectată pe tot parcursul lucrării), sunt următoarele: Giurtelec (comuna Măeriște), Cristolț, Bălan, Meseșeni de Sus (comuna Meseșeni), Tusa (comuna Sâg) și Buciumi.

2.2. După conținut, materialul înregistrat se grupează în două categorii.

2.2.1. Textele tematice, făcând parte din categoria *etnotextelor*, vizează fie desfășurarea unor activități curente, adeseori cu caracter productiv, specifice vieții rurale, în general, sau zonei cercetate, în special: cultura cerealelor, a cânepii, a cartofului, construirea unei case, oieritul și prelucrarea laptelui și a lânii, fiertul rachiului, prepararea diverselor feluri de mâncare ș.a., fie aspecte etnografice și folclorice tradiționale (legate de momentele principale ale vieții: naștere, căsătorie, moarte sau de anumite date calendaristice: obiceiuri la sărbători). Prin conținutul lor, textele tematice contribuie la cunoașterea complexă a zonei și a localității cercetate, iar, din punct de vedere lingvistic, ele se remarcă prin bogăția terminologică, contribuind, prin intermediul contextului, la cunoașterea lexicului (cuvinte și sensuri). Prin forma lor, acestea ar putea fi încadrate în categoria textelor *descriptive*, care, adesea, evidențiază anumite caracteristici (prozodice și) lingvistice ale limbajului popular (cf. Marin 2004: 132–133).

2.2.2. Textele libere, narrative prin excelență, relatează episoade din viața povestitorului, întâmplări din lumea satului, auzite sau trăite de acesta, amintiri etc. Valoarea textelor din această categorie constă atât în autenticitatea formulării, cât și în complexitatea lor lingvistică. Gradul de expresivitate al acestora este asigurat prin participarea afectivă a povestitorului (cf. TD–*Porțile de Fier*: XVIII). Conștient de aceasta, cercetătorul dialectolog dirijează, adesea, discuția spre întâmplări senzaționale: întâlniri cu lupi, trăznete, accidente, boli etc. (cf. textele: *Țo... trăznit* – G V; *ánŭ-âla o fo_tăre mul' _lupt'* – B VI).

2.3. Vorbitorul de grai aflat în fața dialectologului se găsește în două ipostaze diametral opuse. Pe de o parte, în această situație inedită și, în mare măsură, atipică: prezența unor străini și a magnetofonului (de care foarte puțini informatori nu-și dau seama), el se străduiește să se exprime cât se poate mai literar. Pe de altă parte, cerința expresă formulată de cercetător de a se exprima cât mai apropiat de graiul local impune o atitudine pozitivă față de vorbirea sa cotidiană. Aceste ipostaze contradictorii se resimt, adesea, în textul dialectal și se manifestă fie prin observații (metalingvistice) directe, fie prin corectări mai mult sau mai puțin voalate: [porumbul] *îl nîpe d'în ... coăân/ ... ș Ÿ[k] d'în_tulhēn'î cātă sâ spuŷ/ cup_sâ vorbēá naŷntē* (B VI) sau *pentru animále/ pēntru/ ... mārḥă/ cup_să spūñē* (B VI); *o luat [...]* *feli [k] lompașu* (Același); *tăiem ... ā castra [k] pēpînŷ morat noi_așe z'icem* (M VII); *î-am aflát Țo cȚopitā mārŷ/ nāgră/ ... șî frum_o [k] și fáŷnă* (T IIb).

2.4. La fel ca în majoritatea volumelor de texte dialectale publicate de către dialectologii din București și ținând cont de o tradiție respectată, în general, în toate contribuțiile similare⁴ (cf., de exemplu, ALRT), în cadrul fiecărei localități, o r d i n e a i n f o r m a t o r i l o r (de ambele sexe) este cea descrescătoare în raport cu vârsta: VIII, VII, VI, V, IV, III, II, I⁵.

2.5. În ceea ce privește alte chestiuni legate de alcătuirea unui volum de texte dialectale: selectarea materialului de transcris, notarea intervențiilor din partea cercetătorilor și a gesturilor (mai ales, ale informatorului), probleme ale transcrierii fonetice, s-au utilizat inovațiile introduse în aceste domenii odată cu elaborarea și publicarea celor două volume apărute, la Editura Academiei Române, în 1973: TD–*Porțile de Fier* și TDM I.

3. Elaborarea lucrării

Volumul de față a fost întocmit, într-o primă formă, în anii 1977–1979, de către echipa de dialectologi participanți la cercetarea de teren (vezi *infra*), dar, din lipsă de fonduri materiale, lucrarea nu s-a putut definitiva și publica la vremea respectivă.

Data fiind valoarea materialului dialectal (texte și glosar) și a studiului lingvistic elaborat pe baza acestuia, în anul 2015 am revenit asupra lucrării. Astfel, cu aprobarea conducerii Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, volumul a fost reintrodus în planul științific pe anul 2016 al Departamentului de dialectologie și onomastică și propus pentru publicare la Editura Academiei Române.

4. Studiul lingvistic

Consacrat compartimentelor **fonetică** (Maria Marin, Bogdan Marinescu), **morfosintaxă** (Maria Marin), **topică** (Maria Marin) și unui capitol din domeniul **lexicului**, *sistemul diminutivelor în graiul sălăjean* (Carmen-Ioana Radu), studiul lingvistic este conceput ca o descriere a graiului cercetat, atrăgând atenția asupra elementelor arhaice sau învechite, dar și a eventualelor inovații și urmărind, totodată, trăsăturile comune cu alte zone dialectale sau specifice acestuia.

5. Corpusul de texte

Selectarea textelor din acest volum, urmărind, în primul rând, criteriile lingvistice (prezența unor elemente specifice zonei), a avut în vedere,

⁴ Excepție face, în această privință, TD–*Porțile de Fier*, unde „ordinea informatorilor este convențională” (v. p. XIX–XX și nota 11).

⁵ Criteriile de vârstă (și de sex) în privința informatorilor din fiecare localitate instituite pentru culegerile de tip AFLR sunt expuse în TDO: XIX.

deopotrivă, gradul de spontaneitate, expresivitatea, cursivitatea și interesul etnografic, sociolingvistic al conținutului⁶.

Textele au fost s e l e c t a t e și t r a n s c r i s e după cum urmează:

Mihai Conțiu: Giurtelec (împreună cu Marilena Tiugan) și Meseșenii de Sus;

Maria Marin: Bălan;

Bogdan Marinescu: Cristolț;

Marilena Tiugan: Tusa, Buciumi și (parțial) Giurtelec.

V e r i f i c a r e a notației fonetice a textelor a fost realizată de către cei patru transcriptori.

6. Glosarul

Corpusul de texte este urmat de un glosar al termenilor dialectali necesar, între altele, pentru lectura corectă și în bune condiții a acestora. Cu alte cuvinte, în raport cu textele, glosarul constituie un instrument de lucru. În același timp, prin materialul dialectal inclus (termeni, expresii, locuțiuni, sensuri speciale), acesta oferă un cuprinzător inventar al elementelor de vocabular cu valoare reprezentativă pentru fizionomia lexicală a graiurilor cercetate.

Glosarul se constituie ca un reportoriu de termeni selectați din totalitatea textelor înregistrate (atât din cele transcrise și introduse în volum, cât și din cele care, din anumite motive – fărâmițare, inconsistență lingvistică – nu au fost reținute în acest scop).

Glosarul, întocmit în primă formă de Maria Marin, a fost alcătuit respectând principiile cunoscute și aplicate în celelalte lucrări de acest fel elaborate de către dialectologii bucureșteni (cf., între altele, Gl. Munt.: 2–8). Pentru selectarea și motivarea termenilor incluși, aceștia au fost confrunțați cu principalele dicționare ale limbii române și cu anumite culegeri de cuvinte dialectale publicate în reviste sau în lucrări de sine stătătoare (v. *Lista abrevierilor bibliografice*). Atestările din alte lucrări lexicografice au o deosebită importanță, deoarece, prin indicațiile privitoare la diverse sensuri, vechime, răspândire geografică, se obține o imagine cât mai complexă asupra lexemelor respective. Față de varianta pregătită în 1979, s-au completat atestările cu materialul din DLR de sub literele apărute ulterior și cu glosarele din volumele mai noi (publicate după această dată) cuprinzând texte dialectale din zone care aparțin, ca și lucrarea de față, ariei nord-vestice a dacoromânei (TD–BN și TD–Ung.). Glosarul (în varianta finală) a fost realizat de Maria Marin și Carmen-Ioana Radu.

⁶ Pentru alte aspecte referitoare la selectarea și transcrierea textelor, vezi TD–Ung.: XXVIII, iar pentru chestiuni privind exclusiv transcrierea acestora, vezi capitolul *Transcrierea fonetică*.

Pentru a asigura un plus de informație și/sau pentru clarificarea sensului, unele cuvinte din glosar sunt ilustrate prin citate, redată în transcriere literarizată, cu sublinierea termenului glosat (scris fonetic, cu *italice*) și cu marcarea, prin scriere spațiată, a altor cuvinte incluse în lucrare.

Operațiile dificile de transpunere pe computer a manuscrisului au fost asigurate ce către Magdalena Mihai, Mihaela Dună și Carmen-Ioana Radu, cărora le mulțumim și pe această cale.

Mulțumirile noastre se îndreaptă către Daniela Răuțu, care a revăzut capitolele introductive și pe cele de descriere a graiurilor, formulând o serie de observații pertinente.

În încheiere, ținem să subliniem că definitivarea și pregătirea pentru publicare a lucrării nu ar fi fost posibile fără acordul conducerii Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, a acad. Marius Sala și fără observațiile judicioase din partea referenților științifici, acad. Marius Sala și c.ș. II Victorela Neagoe.

Apariția acestui nou volum din seria celor consacrate graiurilor dacoromâne actuale a devenit posibilă doar cu înțelegerea și sprijinul de care ne-am bucurat din partea Editurii Academiei Române, în mod special a redactorului de carte, Adriana Grecu, și a acad. Dumitru Radu Popescu, directorul instituției.

Tuturor le adresăm mulțumiri călduroase și-i asigurăm de întreaga noastră grațitudine.

În sfârșit, ne revine plăcuta îndatorire de a ne îndrepta mulțumirile și recunoștința către vorbitorii de grai, păstrători fideli ai patrimoniului lingvistic moștenit, adevărații autori ai textelor dialectale cuprinse în volum (ale căror nume figurează în *Lista localităților anchetate și a informatorilor*), iar pentru cei care au trecut în veșnicie, un gând pios.

Maria Marin